

Hvad stiller vi op med "sortmuldspladserne"?

Af Margrethe Watt, mag.art.

Hvordan er bevaringstilstanden på bopladser med kulturlag fra jernalder og vikingetid? Hvilken sammenhæng er der mellem faktorer som fosfatindhold og fundspredning? Hvad skal vi i det hele taget stille op med kulturlagspladser – skal man grave – og hvornår? Og hvad er materialets potentiale og udsagnsværdi? Sådanne problemstillinger gav anledning til Sortemuldprojektet, der nu er afsluttet og indrapporteret. Nærværende artikel vil kort behandle nogle af de resultater/svar og erfaringer som det bornholmske sortemuldprojekt har givet.

Sortemuldpladser er et begreb, der først for alvor er begyndt at spøge siden metaldetektorfolket erobrede pløjemarkerne i løbet af 1980'erne. I dag udgør de f.eks. skønsmæssigt 15-20% af alle registrerede jernalder- og vikingetids bopladser på Bornholm. Tusindvis af detektor fund fra disse overpløjede pladser kombineret med et begrænset kendskab til pladsernes størrelse, opbygning og ikke mindst nedslidning, fik mig for nogle år siden til at foreslå, at det daværende Arkæologiske Nævn bevilgede midler, så man kunne få overblik over problemet - begyndende med Bornholm, hvor jeg dengang huserede.

Heldigvis var der fra centralt hold bred opbakning omkring projektet, som løb af stabelen mellem 1996 og 1999. Da rapporten om projektet endnu ikke er trykt¹, skal jeg på opfordring redegøre for og kommentere nogle punkter, der forhåbentlig kan være af interesse for debatten.

Hovedformålet med projektet var følgende

1. rent praktisk at fastslå udstrækning og bevaringstilstand (erosionsniveau/ nedslidningstakt) på et større antal af de fundrigeste bopladser med bevarede kulturlag fra jernalder og vikingetid - og i denne sammenhæng
2. at finde frem til en billig og hensigtsmæssig måde at skaffe overblik over bopladserne uden at foretage væsentlige indgreb i de bevarede kulturlag.
3. at vurdere sammenhængen mellem forskellige faktorer: overfladeindikatorer, fundspredning, samlet udstrækning, jordbundsforhold og fosfatindhold i pløjelaget.

4. at vurdere karakteren af de underliggende kulturlag: f.eks. forskelle i opbygning mellem f.eks. ældre og yngre jernalder, indkredsning af egentlige bebyggelseslag - d.v.s. hustomter, gruber og f.eks. værkstedsområder samt forsøge at få en datering af kulturlaget i forskellige niveauer.

D.v.s. at der foruden det mere konkrete formål også kunne gøres en række overordnede metodiske iagttagelser, der kan anvendes ved undersøgelser andre steder.

Projektet bestod af flere enkeltdeler

- A. Indsamling af fund fra og oplysninger om bopladser med mange fund (skattefund) samt sikring af iagttagelser og målesystemer.
- B. En udvidet sondageundersøgelse på Agerbygård, Østerlars sogn (gennemgående profilgrøfter, fosfatkartering og soldning af 20-30 liters kulturlagsprøver). Formålet var at skaffe både konkrete oplysninger og gøre metodiske iagttagelser.
- C. Ekstensive sondageundersøgelser på ca. 20 bopladser i Ibsker, inkl. Sorte Muld, samt en halv snes andre fundrige bopladser med forskelligt aldersmæssigt tyngdepunkt (fosfatkartering og soldning af 20-liters prøver).

De ekstensive sondageundersøgelser omfattede ca. 1 million m². Der indsamledes knap 3000 fosfatprøver. Godt 1000 20-liters prøver af kulturlaget soldedes og sorteredes. Da der var tale om ganske store områder, indsamledes fosfatprøverne typisk med 10 meters mellemrum i et gennemsnitligt 40x40 meter net, der placeredes under hensyntagen til jordfarver, fundspredning og andre overfladeindikatorer.

Boreprøver fra kulturlaget samledes for hver anden fosfatprøve. Prisen for de ekstensive undersøgelser udregnede efterfølgende til ca. 50 øre pr. kvadratmeter (i 1999-priser).

Resumé af resultaterne

På trods af at de enkelte bopladser umiddelbart forekom ret forskellige, gik forbavsende mange træk igen fra plads til plads. Koncentrationen af fosfat, også kaldet fosforsyretallene, og fordelingen af fundene antydede en lang bebyggelseskontinuitet og viste samtidig en tydelig forskel mellem centralområder (områder med hustomter, hvor fosforsyretallet ofte ligger på ca. 10x baggrundsniveauet for området) og udkantsområder (typisk mindst 3x baggrunden). Boreprøverne bekræftede disse forskelle gennem deres varierende farve, konsistens og indhold.

Desuden kunne man se en generel sammenhæng mellem mange yngre jernalders fund i pløjelaget og høje fosforsyretal, mens værdierne i områder, der alene domineres af romertidsfund (på samme jordbundstype) ofte er lavere. Måske er det fordi kulturlagsakkumuleringen var højere pro anno i ældre jernalder i forhold til bosættelserne i yngre jernalder. Årsagen hertil er ikke klarlagt – måske er der tale om en kombination af forskelle i byggeskik eller måske ryddede man byggegrunden før nybygning, men det kan også hænge sammen med erhvervet. Forenklet kan man altså sige, at det er den massive bosættelse med tyndere kulturlag i yngre jernalder og vikingetid, der først og fremmest giver de høje fosforsyretal. Her er nogle problemer at arbejde videre med.

Ved den del af undersøgelserne, der havde til formål at vurdere erosionniveauet kunne det konstateres, at der kun meget sjældent var bevaret kulturlag fra yngre jernalder (mest i lavninger), mens der mange steder var bevaret anlægsspor eller gruber fra yngre jernalder. At der på de fleste af de bopladser, der er indgået i undersøgelsen, pløjes direkte i ældre jernalders lag, ses først og fremmest af den keramik, der ligger i overfladen, og som også dominerer det materiale, der er fremkommet ved sortering af soldeprøver. Undersøgelserne viste også, at kulturlagene fra ældre jernalder tilsyneladende

har en stor "muld-volumen" i forhold til mængden af fund, mens det omvendte synes at være tilfældet i yngre jernalder. Hvorfor?

På mange bopladser kunne man forresten se, at det moderne pløjelag faktisk ofte er mørkere end de umiddelbart underliggende kulturlag og indeholder flere kulturindikatorer og tit også mange flere fund end det underliggende kulturlag.

Det sidste - men også sværeste - punkt at besvare er spørgsmålet omkring erosionshastigheden, bl.a. fordi sondageboringerne viste, at der på mange pladser kan være ganske store, men lokale niveau-forskelle over korte afstande (småkuperet underlag). For at kunne præstere en troværdig vurdering, må man i princippet have en form for "målestok" i form af iagttagelser fra tidligere undersøgelser at sammenligne med; og det har man kun meget få steder. Et af dem var Rytterbakken ved Østerlars, hvor det kunne konstateres, at der var "forsvundet" op mod 50 cm kulturlag på 20 år.

Kombinationen af en generel erosion af ældre jernalders kulturlag, der skæres af overlappende, yngre anlæg, mener jeg er baggrunden for, at der på næsten alle bopladser samtidig kan opsamles genstande, der tidsmæssigt spænder over flere hundrede år. D.v.s. at langt de fleste af de fund fra yngre jernalder og vikingetid, der kan opsamles i dag, stammer fra afpløjning af nedgravninger (anlægsspor) og ikke nødvendigvis fra de kulturlag, de er gravet ned igennem. Det er også noget, der er værd at se nærmere på med henblik på tolkning af pløjelagsfund.

Den mest interessante "bifangst" i projektet var iagttagelsen af smedeaffald i periferien af langt de fleste bopladser, mens lerklining, knogler og keramik dominerede prøverne fra de centrale dele af bopladsen, hvor beboelseshusene lå. Det skal understreges, at man selvfølgelig ikke skal vente at få snævre dateringer af alle de forskellige niveauer eller aktiviteter på pladserne på denne måde. Et sideløbende arbejde med fund- og fundspredningskort, som ikke indgik i selve sortmuldsprojektet, viser at finere metalhåndværk (guld-sølv-bronze) oftest udøvedes indenfor selve den centrale del af bebyggelsen.

Samlet kan man derfor konkludere

1. at undersøgelsen har vist, at man for relativt få midler kan skaffe sig overblik over bopladsområdernes størrelse, hovedstruktur (nyttig også ved planlægning af større undersøgelser), men selvsagt kun ser få detaljer.
2. at der langt de fleste steder i dag pløjes i romertidslag, men at der stadig kan være bevaret anlæg (nedgravninger) fra senere perioder.
3. at udenomsområderne er vigtige, fordi det er her mange oplysninger om bosættelsens økonomiske grundlag skal findes i form af gruber og værkstedsområder fra forskellige perioder.
4. at langt de fleste fund (ikke mindst fra yngre jernalder) sandsynligvis allerede ligger i pløjelaget og derfor under alle omstændigheder bør samles op.
5. at man bør gøre en indsats for, at den meget nødvendige opsamling og registrering af oplysninger fra detektor- og amatør-rekognosceringer får den fornødne kvalitet.

Skal man overhovedet grave på kulturlagspladserne?

Hvis situationen ikke er akut, så brug hellere i første omgang lidt tid og energi på at få overblik over pladsen. Hvor stor er den? Hvad findes hvor? Er der overhovedet kulturlag tilbage? Hvad er det fagmæssige potentiale? Efterhånden som antallet af kulturlagspladser vokser i forhold til bevillingernes størrelse, er det vigtigt at det er de "rigtige", der bliver undersøgt.

Litteratur:

Watt, M. 1998

Bopladser med bevarede kulturlag og deres betydning for studiet af bosættelsesmønstre og Centerdannelser i jernalderen.

I: L. Larsson og B. Hårdh (eds.): *Centrala platser - centrale frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. Acta Archaeologica Lundensia. Ser. in 8°, No. 28, s. 205-216.

Hvis man kun kan få 10-20-30.000 kr. til en prøvegravning, så overvej at tænke "lodret"! En enkelt, smal, rigtigt placeret, maskingravet søgegrøft ned til undergrunden giver mange oplysninger i forhold til den destruktionsfordelingen i pløjelaget - det er bare ærgerligt, hvis næsten alle fundene allerede er pløjet op!

En afsluttende bemærkning

Dette indlæg er kommet til at handle meget om de "udendørs" aspekter. Til slut nogle få ord om tolkningen af bopladser med kulturlag. Jeg tror, at vi fremover kommer til at bruge mere tid på at debattere repræsentativitet og de begrænsninger forskellige undersøgelsesmetoder lægger på fundmaterialets udsagnsværdi og på at definere de begreber (bebyggelsestyper) vi rundhåndet strør om os med i litteraturen. Jeg indrømmer, at "kongsgårde" og "handelscentre" lyder godt i en ansøgning om penge, men det er flydende begreber som trænger til at strammes op, hvis vi på langt sigt skal komme nærmere et realistisk billede af jernaldersamfundet.

Note

1. Det er planen at rapporten om det bornholmske sortmuldsprojekt (med den dokumentation, der selvfølgelig ikke er plads til i et kort indlæg), snarest skal udgives af Kulturarvsstyrelsen.

Watt, M. 2000

Detektorfund fra Bornholmske bopladser med kulturlag - Repræsentativitet og metode.

Skrifter fra Odense Bys Museer Vol.5, s. 79-97.

Watt, M. (in press)

Detector sites and settlement archaeology in Bornholm. A survey of 'productive sites' from the Iron age and the Viking Age. *Journal of Danish Archaeology Vol. 14.*